

«ЖОРСТКАЯ» ПРЫКАЗКА

Прыказка – адзін з самых даследаваных фальклорных жанраў. Дастаткова звярнуцца да пошукавых сістэм Інтэрнета або Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, і ў адказ можна атрымаць спіс з вялікай колькасці прац даследчыкаў самых розных навук: фалькларыстаў, мовазнаўцаў, этнолагаў, культуролагаў і інш. Такая цікавасць да жанру прыказкі зразумелая: з’яўляючыся захавальнікамі народнай мудрасці, прыказкі былі і застаюцца самымі актуалізаванымі творамі фальклору, надзвычай мабільнымі і жыццяздольнымі. Упэўнены, што менавіта дадзеная асаблівасць будзе прыцягваць цікавасць навукоўцаў да гэтага жанру зноў і зноў.

Паводле слоўніка «Востоочнославянский фольклор: словарь народной и научной терминологии» тэрмін прыказка выкарыстоўваецца ў двух значэннях: як родавае паняцце жанру і як відавое – уласна прыказка. Прыказка ў відавым значэнні – гэта самастойна аформленыя меркаванні, якія характарызуюцца лагічнай завершанасцю. Уяўляюць сабой простыя ці складаныя сказы, маюць замкнёную форму клішэ. У сціслай форме прыказкі падагульняюць назіранні над жыццёвымі з’явамі, вызначаюць у іх характэрнае і асаблівае, даюць агульную выснову, якая можа быць выкарыстана пры характарыстыцы аналагічных з’яў ці падзей [2, 266].

Прыказка звычайна адлюстроўвае кемлівасць, дасціпнасць, працавітасць беларуса, яго аптымістычнае светаўяўленне. У сучасным грамадстве існуе стэрыятып, што прыказкі павінны быць жыццесцвярджальнымі. Але матэрыял шматлікіх парэміялагічных слоўнікаў выяўляе і адметныя адваротныя прыклады, якія мы выкарыстоўваем у якасці аб’екта даследавання. Нашу ўвагу прыцягнулі прыказкі, якія звяртаюцца непасрэдна да ўспрыняцця жорсткай рэальнасці жыцця. Як раз на гэты аспект, як мы змаглі ўпэўніцца пры знаёмстве з навуковай літаратурай па названай тэматыцы, даследчыкі пакуль што не звярнулі ўвагі.

Так, у працэсе аналізу зборніка А. Варлыгі «Прыказкі Лагойшчыны» (1966) і «Слоўніка беларускіх прыказак» І. Я. Лепешава і М. А. Якалцэвіч (2002) выкрышталізаваліся некалькі дзясяткаў ілюстрацый гэтага феномена: *З’елі цукеркі, з’ешце і паперкі* [1, 53]; *Малую малаком, а старую кулаком* [1, 76].

Традыцыйна і небеспадстаўна прыказкі і прымаўкі лічацца ўзорами беларускага гумару і назіральнасці. Ствараецца ідэалізаваны вобраз талерантнага, сціплага і абавязкова гасціннага беларуса. Між іншым, існуюць прыклады, якія сведчаць аб спецыфічным светабачанні нашага народа. У прыказках выяўляецца самота, драматызм, трагічны песімізм: *Зняўшы голаў, на валасах не плачуць* [4, 43]; *Была б шыя, а пяцля знойдзеца* [4, 14].

А вось прыказка пра «чалавечую дабрыню»: *Дасць не дасць, але і ў морду не дасць* [4, 28].

Ці філасофска-ўдумлівая: *Не той чарвяк, што ты яго ясі, а той, што цябе есць* [4, 69]; *Дурны, як бот з левай нагі* [4, 30].

З некаторых прыказак мы смяемся, але гэта горкі, спачувальны смех.

«Жорсткая» прыказка як з’ява сустракаецца ў жывым бытаванні і ў наш час. У гэтым мы ўпэўніліся падчас праходжання ўласнай фальклорнай практыкі летам 2010 года па месцы жыхарства, у родным горадзе Светлагорску Гомельскай вобласці. Вось прыклады зафіксаваных намі твораў: *Падтрымліваеш ты мяне, як вісельніка вярхоўка, Як сама лахудра, то не паможа і пудра, У яго галаве вераб’і начавалі. (Аб пустой, дурной галаве. – Ж. К.)*; *Ні сабака, ні выдра – пахожае на быдла* [*1].

У прыказках акрэсліваецца шырокі спектр наяўных праблем грамадства, сярод якіх важнейшыя наступныя:

– сацыяльныя супярэчнасці: *Пакуль з багатага пух, то з беднага дух; Пакуль сыты ссохне, дык худы здохне* [1, 102]; *Жонка не лапаць <abuўшы>, з нагі не скінеш* [1, 103]; *Пакуль траўка падрасце, конік з голаду памрэ* [1, 46];

– філасофскія пошукі, змрочныя па настроі: *Думкі за гарамі, а смерць за плячамі* (пар. з Memento mori. – Ж. К.) [1, 39]; *Каб не мерлі, дык бы неба падперлі* [1, 58]; *Пі ды еш, пакуль рот свеж, бо як памрэш, то і калом не ўпрэш* [1, 108].

Адрасатам «жорсткай» прыказкі могуць быць не толькі дарослыя, але і дзіця ці падлетак: *Твая справа цялячая: з’еў пойла ды атпруць ў хлеў (Кажуць дзецям ці падлеткам, калі тыя ўмешваюцца ў справы старэйшых. – Ж. К.)* [1, 118]; *Тады дзіця трэба біць, як упоперак лаўкі ляжыць (Дзіця трэба прывучаць да добрых паводзінаў з самых малых гадоў. – Ж. К.)* [1, 119]; *Свінні не да парсят, калі самую смаляць (Адказ бацькоў бедных ці ў горы, калі ім заўважаюць, што сваіх дзяцей не даглядаюць. – Ж. К.)* [1, 123].

Наступныя прыклады «жорсткіх» прыказак – сапраўдныя «жудасцікі»: *Хоць саву аб пень, хоць пень аб саву, усё саве баліць (Спосаб катавання ці забойства не робіць розніцы для таго, каго катуюць ці забіваюць. – Ж. К.)* [4, 156]; *Хто з каго смяецца, таму рот на вушы разарвецца* [*1].

Як бачна, у беларускім фальклоры, побач з жыццесцвярджальнымі матывамі, шырока прысутнічаюць і тужлівыя матывы нават садызму, смерці, катавання. Беларускі народ, вядомы працавітай натурай, меў у вусна-паэтычнай творчасці ўзоры філасофскіх меркаванняў. Беларус мог сказаць на манер старажытных грэкаў: «у нябыт адысці», а мог пераасэнсаваць на свой лад: «*Паміраць збірайся, а жыта сей*». Ці такім чынам: «*Пакуль жывеш – усяго трэба, а як памрэш – чатыры дошкі і зямлі трошкі*». Відавочна, жыццё асобнага чалавека, як і жыццё народа, нярэдка бывае нешчаслівым, з драматычнымі падзеямі. Вусная народная творчасць захоўвае як пазітыўныя жыццёвыя моманты, так і негатыўныя. Таму і ў прыказках, так бы мовіць, спружынай сціснуты радасць і горыч, смех і слёзы, захавана народная памяць. Адпаведна меркаванне, што прыказка з’яўляецца несур’ёзным жартаўлівым жанрам, цалкам памылковае.

Мы пацікавіліся, ці прадстаўлены вышэйназваныя матывы ў суседніх славянскіх народаў. Так, нам удалося знайсці пацверджанне гэтаму ў рускім

фальклоры: *Живешь-живешь и вдруг умрешь* [5, 44]; *Тяни ляжку, пока не выкопают ямку!* [5, 140]; *День к вечеру – к смерти ближе* [5, 31]; *Как ни вертись, а в могилку ложись* [5, 60]; *Жена дважды мила бывает: когда в дом ведут да когда в могилу несут* [5, 44]; *Мертвым телом хоть забор подпирай* [5, 72]; *Безногий в пляс не пойдет* [5, 10]; *А когда досуг-то будет? – А когда нас не будет* [5, 12]; *Бог не Никитка, повыломает лытки* [5, 18]; *А уже Вавилу запрятали в могилу* [5, 25]; *Бей своих – чужие бояться будут* [5, 30]; *Бить так добивать; а не добивать, так и не начинать* [5, 36]; *Больная жена мужу не мила* [5, 39].

Такім чынам, мы звярнулі ўвагу на прыказкі з жорсткім рэалістычным пачаткам, якія ўвасобілі асабістае светаразуменне і светабачанне беларусаў. Як бачым, гэтая група прыказак дастаткова шматлікая, а таму патрабуе свайго далейшага вывучэння. Наступныя даследаванні могуць быць скіраваны на выяўленне падобных матываў у парэміях славянскіх і неславянскіх народаў.

ЗАЎВАГА

*1. Запісана аўтарам у 2010 г. у г. Светлагорску Гомельскай вобласці ад Клімянок Н. В., 1946 г. н., мясцовай.

ЛІТАРАТУРА

1. *Варлыга, А.* Прыказкі Лагойшчыны / А. Варлыга. – Нью-Ёрк, Мюнхен, 1966.
2. *Востоочнославянскі фальклор: словарь научной и народной терминологии / редкол.: К. П. Кабашников (отв. ред.) и др.* – Минск, 1993.
3. *Лепешаў, І. Я.* Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск, 2002.
4. *Рабкевіч, В. І.* Паслухай, што людзі кажуць: Беларускія народныя прыказкі, прымаўкі, прыкметы, жарты / В. І. Рабкевіч. – Мінск, 1984.
5. *Энцыклопедыя народнай мудрості / сост. Н. В. Уваров.* – М., 2009.